

Олександр Сидорович, Наталія Леміш

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ в другій половині 1940-х – 1980-х рр.

DOI: 10.58407/litopis.250120

© О. Сидорович, Н. Леміш, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6022-0396>, <https://orcid.org/0000-0002-5124-5687>

Метою роботи є аналіз джерельної бази дослідження споживчої кооперації України в другій половині 1940-х – 1980-х рр. **Методологія** базується на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму. Перший – вимагає безсторонності та неупередженості в розгляді фактів і подій незалежно від типології та видів джерел, другий – аналіз предмета з урахуванням плинності часу й детермінації та закономірності історичних процесів. У межах загальнонаукового типологічного методу було упорядковано масив джерел у структурно-логічну схему. Критичний метод ми використовували під час аналізу та інтерпретації архівних неопублікованих та опублікованих документів. **Наукова новизна** пропонованої роботи полягає в тому, що вперше в історичній літературі виокремлено й всебічно проаналізовано джерельну базу споживчої кооперації Української РСР у другій половині XX ст. як окремого явища в суспільно-політичному та соціально-економічному житті.

Висновки засвідчують, що основну групу джерел досліджуваної теми складають архівні неопубліковані документи, переважна більшість яких жодного разу не використовувалася для історичних досліджень. Окрім того, значна частина опублікованих матеріалів та документів, як-от: статистичні збірники, періодика, навчально-інструкційна література, спогади та промови представників влади за умови критичного аналізу дозволяють усебічно розкрити тему. Органічно доповнюють джерельну базу усні свідчення сучасників епохи. У цілому означена джерельна база є достатньо репрезентативною для повноцінного розкриття місця та ролі споживчої кооперації в суспільно-політичному та соціально-економічному житті УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр.

Ключові слова: споживча кооперація, джерельна база, опубліковані документи, архівні джерела, матеріали періодики.

Джерельне підґрунтя дослідження місця і ролі споживчої кооперації в соціально-економічному та суспільно-політичному житті УРСР др. пол. XX ст. характеризується різноманітністю типів та специфіки. Зокрема, відповідно до досягнень сучасного джерелознавства¹ ми виокремили такі групи: ділова документація органів влади та підприємств, що переважно в неопублікованому вигляді зосереджена в архівах, законодавство СРСР та УРСР у вигляді постанов партії й уряду СРСР та УРСР, партійних пленумів, указів президії Верховної Ради тощо, статистичні збірники, періодичні видання суспільно-політичного та фахового характеру, навчально-інструкційна література, мемуарна література та усні свідчення.

Передовсім, звичайно ж, слід узяти до уваги архівні матеріали, а саме: документи, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) та державних обласних та міських архівах.

Насамперед необхідно відмітити важливість документів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Специфіка діяльності споживчої кооперації УРСР полягала в тому, що основні рішення щодо діяльності кооперативної системи вироблялись у центрі, а вся звітна інформація про результати роботи споживчих товариств, районних та обласних спілок споживчої кооперації направлялася знову сюди. Відтак матеріали центральних архівів м. Києва в межах дослідження діяльності споживчої кооперації в соціально-економічному та суспільному житті України др. пол. 1940-х – 1980-х рр. відіграють вирішальну роль. Фактично найбільший масив документів міститься в ЦДАВО України. Саме в ньому зберігаються документи Укоопспілки (Ф. 296). У 8-му описі цього фонду сконцентровано документи, що хронологічно відповідають др. пол. XX ст. – більше 5 тис. одиниць зберігання. Документація центрального апарату Укоопспілки розбита по відповідних відділах та управліннях, як-от: канцелярія,

¹ Історичне джерелознавство: підручник / Я.С. Калакура та ін. Київ, Либідь. 477 с.

центральна бухгалтерія, організаційний відділ, відділ кадрів, торговельне управління, відділ виробничих підприємств, відділ капітального будівництва, управління заготівель, планово-економічне управління, відділ громадського харчування тощо. За більш ніж сорок років діяльності радянської споживчої кооперації у повоєнний період в організаційній структурі центрального апарату Укоопспілки відбувалися ті чи інші зміни та реорганізації, що вже самі по собі дозволяють робити висновки про зміну роботи кооперативної системи за окремі проміжки часу, а документи, що знаходяться в цьому описі, дають можливість скласти уявлення про характер і масштаби роботи споживчої кооперації в межах Української РСР.

Певні дані про налагодження міжнародних зв'язків, забезпечення кооперативних працівників торговельним та іншим устаткуванням, стан торговельного обслуговування колгоспників під час проведення польових робіт містять матеріали Українського республіканського комітету профспілки працівників державної торгівлі й споживчої кооперації (Ф. 5089. Оп. 1).

Також у ЦДАВО України зберігаються документи урядових та планових органів, що мають безпосереднє відношення до діяльності споживчої кооперації. Зокрема, слід відмітити документи відділу зовнішньоекономічних зв'язків Держплану УРСР (Ф. 337. Оп. 46, 50). Саме документи цих описів дозволяють скласти повноцінне уявлення про характер та напрямки зовнішньоекономічної діяльності Укоопспілки за досліджуваний період.

Ділова документація та листування сектору цін і торгівлі Секретаріату Голови Ради Міністрів УРСР (Ф. 2. Оп. 8, 15) стануть у пригоді під час з'ясування особливостей розподілу ринкових фондів товарів між державною і кооперативною торговельними системами та причин передачі колгоспних ринків у 1987 р. із підпорядкування Міністерства торгівлі до сфери управління споживчої кооперації УРСР.

Дані архівних документів Головного управління побутового обслуговування при Раді Міністрів (Ф. 4634) та Міністерства побутового обслуговування УРСР (Ф. 5199) повноцінно доповнюють документи Укоопспілки щодо мережі побутового обслуговування на селі.

Комплексно підійти до вивчення проблеми розподілу товарних фондів між містом і селом та з'ясувати місце й роль Укоопспілки в цьому процесі допоможуть матеріали Міністерства торгівлі УРСР (Ф. 423. Оп. 18) та Державного комітету статистики України (Ф. 582); простежити динаміку розвитку кооперативної системи вже після здобуття незалежності України – фінансово-економічні звіти Укоопспілки за 1992–2000 рр. (Ф. 5300); розкрити рівень обслуговування та причини зловживань у системі кооперативної торгівлі – матеріали відділу з контролю за якістю продовольчих та промислових товарів (Ф. 4981).

Критично важливе значення для розуміння соціальних процесів на селі у сфері налагодження торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування мають архівні документи, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Комуністична партія як «керівна та спрямовуюча» сила радянської тоталітарної системи приймала і втілювала в життя рішення, що впливали на вищезазначені сфери життя суспільства. Окрім того, обласні та районні партійні комітети здійснювали контролювальні та керівні функції щодо діяльності установ споживчої кооперації в регіонах. З огляду на зазначене вище, важливе значення мають архівні документи ЦК КПУ (Ф. 1), зокрема відповідні матеріали партійних пленумів (Оп. 1, 2), документація загального відділу (особливий сектор) Центрального комітету КПУ (Секретна частина. Оп. 23, 24), документація загального відділу (Несекретна частина. Оп. 31, 32) та документи відділу торгово-фінансових і планових органів ЦК КПУ (Оп. 81).

Безпосереднє керівництво діяльністю споживчих товариств та спілок, установ і підприємств споживчої кооперації здійснювали правління регіональних організацій споживчої кооперації. Саме тому фонди регіональних архівів органічно доповнюють суть і розкривають функції споживчої кооперації УРСР за досліджуваний період. Зокрема, матеріали Чернігівської обласної спілки споживчих товариств (Ф. 2569), що зберігаються в Державному архіві Чернігівської області, дають змогу ретельніше проаналізувати процес злиття й укрупнення в системі споживчої кооперації та організаційно-територіальну структуру кооперативних товариств на регіональному рівні, виокремити фактичний матеріал і свідчення про зловживання в торговельній та заготівельній галузях кооперативного господарства тощо. Доповнюють матеріали ДАЧО в регіональному розрізі архівні документи, що зберігаються в Ніжинському відділі Державного архіву Чернігівської області, а саме: матеріали Ніжинської районної спілки споживчих товариств (Ф. 6334), Бобровицької районної спілки споживчих товариств (Ф. 7304), Борзнянської районної спілки споживчих товариств (Ф. 7530), Носівської районної спілки споживчих товариств (Ф. 7413), виконавчого комітету Красносізької сільської ради трудящих депутатів (Ф. 5941) та ви-

конавчих комітетів Козарської (Ф. 6903), Дуболугівської (Ф. 5938), Малозагорівської (Ф. 5973) та Талалаївської (Ф. 5908) сільських рад трудящих депутатів. Протоколи засідань виконкомів сільських рад, що зберігаються у вищезазначених фондах, допоможуть зрозуміти принципи взаємодії радянських органів влади на селі із сільськими споживчими товариствами в проведенні ними безпосередньої щоденної діяльності у сфері торгівлі, заготівель тощо; виокремити вплив кооперативної торгівлі на формування бюджету сільських рад.

У матеріалах Ніжинської райспоживспілки (Ф. 158), що зберігаються в архівному відділі виконавчого комітету Ніжинської міської ради, сконцентровано документи, що характеризують локалізацію торговельної мережі, господарсько-фінансову діяльність споживчої кооперації на районному рівні, постанови й розпорядження правлінь кооперативних товариств.

Архівні документи Харківської обласної спілки споживчих товариств (Ф. 1784), що знаходяться на зберіганні в Державному архіві Харківської області, дозволяють доповнити інформацію щодо стану торгівлі та громадського харчування на селі, зібрати фактичний матеріал про практику «зустрічних продажів» як наочного прикладу нееквівалентного обміну між містом і селом за досліджуваний період.

Документи Київської обласної спілки споживчих товариств (Ф. 4804) із Державного архіву Київської області можуть стати в пригоді під час аналізу статистичних періодичних звітів різних підрозділів названої облспоживспілки: міжрайбаз, промислових та тарних комбінатів, транспортних контор тощо. У матеріалах Київського обласного комітету профспілки працівників споживчої кооперації із тієї ж архівної установи сконцентровані дані про заходи щодо роботи із підготовки кадрів для системи сільської торгівлі (Ф. 4782).

Матеріали Хмельницької обласної спілки споживчих товариств (Ф. 3041. Оп. 1–4), що зберігаються у Державному архіві Хмельницької області, містять листування керівництва облспоживспілки із районними спілками споживчих товариств та Укоопспілкою щодо різноманітних аспектів діяльності кооперативної системи. Зокрема, опрацьовані документи цього фонду дозволяють скласти уявлення про комісійну торгівлю споживчої кооперації в містах та проаналізувати причини незначних її обсягів, насамперед через небажання селян здавати лишки сільськогосподарської продукції кооперативним заготівельникам; визначити форми й методи проведення звітно-виборчих кампаній у сільських споживчих товариствах; визначити товарний асортимент та з'ясувати причини понаднормативних запасів окремих видів товарів у сільській торговельній мережі. Окрім того, документи першого опису цього фонду, що довгий час були засекречені (гриф секретності було скасовано лише в 2003 р.), містять інформацію про закладення установами споживчої кооперації запасів на зберігання до держрезерву, постачання в армійські частини сільськогосподарської продукції, про кричущі факти зловживання службовим становищем та розкрадання в торговельній системі споживчої кооперації області.

Окрема група джерел, що може бути задіяна в дослідженні, це законодавство СРСР та УРСР щодо споживчої кооперації, оприлюднене в різноманітних збірниках і періодичних виданнях. За своєю видовою специфікою це були закони, постанови партії й уряду СРСР та УРСР, постанови партійних пленумів, постанови Центроспілки та Укоопспілки, укази президії Верховної Ради, розпорядження, положення, затверджені наказами різних гілок влади, тощо². Безсумнівно, до цієї групи джерел зараховуємо й законодавство щодо діяльності аграрного сектору економіки, заготівель сільськогосподарської продукції, торгівлі, побутового обслуговування, де система споживчої кооперації вважалася невід'ємною складовою³. Частина законодавчих актів із цієї тематики оприлюднена в інтернет-мережі

² Збірник найважливіших рішень по сільському господарству. Київ: Державне вид-во сільськогосподарської літератури Української РСР, 1959. 99 с.; Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 7 (23, 24, 27 червня, 3–24 липня 1969 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1969. 91 с.; Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 1 (27, 28, 29 грудня 1977 р., 9–31 січня 1978 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1978. 50 с.; Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 2 (14 жовтня, 29 грудня 1986 р., 28 січня, 3–10 лютого 1987 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1987. 12 с.; Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 3 (17, 25 лютого, 4–16 березня 1981 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1981. 50 с.

³ Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 10 (12 червня, 23 серпня, 22 вересня, 8–22 жовтня 1990 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1990. 69 с.; Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 4 (17 лютого, 30, 31 березня, 1–14 квітня 1981 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1981. 33 с.; Зібрання постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки. № 4 (24 лютого, 21, 29 березня, 5–7 квітня 1989 р.). Київ: Вид-во політичної літератури України, 1989. 50 с.

на спеціалізованих сайтах⁴. У цілому можемо засвідчити, що велика кількість законів і підзаконних актів різних гілок влади, якими регламентувалася діяльність споживчої кооперації, свідчила про суто формальну самоврядність кооперативної системи в умовах командно-адміністративної економіки.

Рішення щодо розвитку аграрного сектору економіки та споживчої кооперації, прийняті на пленумах і партійних з'їздах, знаходили своє віддзеркалення на з'їздах уповноважених споживчої кооперації як СРСР та УРСР, так і окремих облспоживспілок⁵.

Окремою групою опублікованих документів є статистичні збірники, що видавалися протягом усього досліджуваного періоду. Частина із них стосувалася розвитку галузей споживчої кооперації в СРСР чи окремих областях УРСР, однак більшість – це статистичні збірники, що відображають стан народного господарства республіки в цілому⁶. Цей статистичний матеріал дозволяє за допомогою порівняльного методу виокремити місце споживчої кооперації в економіці Української РСР, співставляючи, зокрема, обсяги роздрібної торгівлі чи громадського харчування в міській та сільській місцевостях.

Ще однією важливою групою опублікованих джерел є навчально-інструкційна література. Проблема кваліфікованих кадрів постала перед радянською економікою одразу ж після закінчення Другої світової війни. Особливо гостро вона була відчутна на селі у сфері торгівлі. Із розбудовою торговельної мережі посилювалися її специфікація та зростали обсяги роздрібного продажу й асортимент товарів, відповідно – збільшувалась і потреба у фахівцях: товарознавцях, бухгалтерях, заготівельниках тощо. Ця потреба й стала реалізовуватися завдяки підготовці сільської молоді в навчальних закладах, що входили до сфери управління споживчої кооперації. Існування двох торговельних систем для міста й села створило необхідність наявності окремих навчальних закладів з підготовки фахівців для кооперативної системи й державної торгівлі та економіки. На території Української РСР діяло два вищих навчальних заклади системи Укоопспілки у Львові та Полтаві, а також – технікуми й різноманітні курси підвищення кваліфікації та перепідготовки при них.

Отже, для студентів та учнів системи кооперативної освіти та підвищення кваліфікації працівників кооперативної системи протягом досліджуваного періоду було видано велику кількість навчальної та навчально-інструкційної літератури, яка представляє, безсумнівно, джерелознавчий інтерес⁷.

Частина цих видань була призначена для кооперативних працівників і носила суто методично-інструкційний характер. Зокрема, видавництво «Економіка» випустило серію видань під назвою «В помощь председателю потребительного общества»⁸.

У всій цій літературі, на відміну від наративів із історії споживчої кооперації України та СРСР, що видавалися у той час, було майже відсутнє ідеологічне нашарування. Значна частина посібників, маючи практично-прикладне значення, використовувалася кооперато-

⁴ Библиотека нормативно-правовых актов СССР. LIBUSSR. URL: <http://www.libussr.ru/>; Генеральна схема управління торгівлею в Українській РСР. Постанова Ради міністрів УРСР від 9.10.1980. № 559. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP800559.html.

⁵ IV съезд уполномоченных потребительской кооперации Крымской области / Отв. ред. Д. Шварц, Л. Гарбовицкая. Симферополь: Крымоблпотребсоюз, 1958. 66 с.; IV съезд уполномоченных потребительской кооперации СССР / Отв. ред. Я. Гликин, А. Матвеев. Москва: Центросоюз, 1954. 46 с.; Материалы IX съезда уполномоченных потребительской кооперации СССР 19–22 ноября 1975 г. Москва: Экономика, 1975. 119 с.; Материалы V съезда уполномоченных потребительской кооперации СССР / Отв. ред. П. Копытов, Ю. Катковский. Москва: Центросоюз, 1958. 119 с.

⁶ Советская торговля: статистический сборник / Ред. В. Демина. Москва: Государственное статистическое изд-во, 1964. 499 с.; Народне господарство Української РСР у 1965 р.: статистичний щорічник / Ред. П. Фаерман. Київ: Політвидав, 1966. 685 с.; Народне господарство Черкаської області: статистичний збірник / Ред. М. Ісайченко. Черкаси: ЦСУ СРСР, 1957. 122 с.; Народное хозяйство Украинской ССР в 1989 г.: статистический сборник. Киев: Техника, 1990. 450 с.; Основні показники господарсько-фінансової діяльності Львівської облспоживспілки за 1964 р. [для службового користування / Ред. М. Швед]. Львів: Каменяр, 1965. 7 с.

⁷ Гликин Я. Как оформить материалы для передачи их органам расследования и суда. Центросоюз, 1961. 79 с.; Гликин Я. Правовое регулирование деятельности советской потребительской кооперации. Москва: Экономика, 1967. 168 с.; Гликин Я., Прытков А. Пособие по правовым вопросам потребительской кооперации: учеб. пособие [для кооп. техникумов]. Москва: Экономика, 1968. 285 с.; Зима Б., Стеблин А. Заготовительная деятельность потребительской кооперации в системе современного народнохозяйственного аграрно-промышленного комплекса и ее эффективность: лекции [для студентов специальности «Экономика и организация заготовок продуктов сельского хозяйства». Москва: Московский кооперативный институт, 1979. 56 с.; Кооперативный городской продовольственный магазин / За общ. ред. Конко В. Москва, 1948. 239 с.; Косарина В. Финансирование заготовок продуктов сельского хозяйства: учебник [для кооперативных вузов]. Москва: Экономика, 1983. 208 с.; Лупей Н., Мальков С., Хвостов Б. Справочник председателя правления потребительского общества. Москва: Экономика, 1983. 224 с.; Тимофеев Г. Заработная плата работников потребительской кооперации. Москва: Экономика, 1969. 159 с.

⁸ Подвиженко И., Опельбаум Ш., Борак С. Снабжение сельской торговой сети товарами. Москва: Экономика, 1973. 80 с.; Сиденко С., Опельбаум Ш., Вархин П. Справочник председателя правления потребительского общества. Москва: Изд-во Центросоюза, 1963. 479 с.

рами в щоденній роботі й побічно свідчила про ті чи інші сторони та проблеми в діяльності споживчої кооперації⁹.

Наприклад, посібники з організації та техніки торгівлі містили практичні поради щодо правильного обладкування примітивних «льодників» із використанням природної криги для зберігання швидкопсувних продуктів, що у свою чергу засвідчувало відсутність достатньої кількості холодильного обладнання в сільській торговельній мережі¹⁰. Проблема розкрадань та нестач у діяльності установ споживчої кооперації носила системний характер упродовж усього досліджуваного періоду. Тому посібники із правових питань для кооперативної системи окремо доповнювалися виданнями інструкційної літератури. Зокрема, у 1961 р. видання «Центроспілка» випустило практичний посібник для кооперативних працівників «Как оформить материалы для передачи их органам расследования и суда»¹¹.

Політично-просвітницьку мету виконували посібники для лекторів товариства «Знання», присвячені споживчій кооперації. У них стисло, у межах панівної ідеології, розкривалося місце споживчої кооперації в соціально-економічній системі радянської держави, організаційна структура кооперативної системи, завдання на поточний п'ятирічний період та досягнення в поліпшенні життя сільських трудівників¹². Окремі такі брошури видавалися українським відділенням цього товариства, відтак інформація, подана в них, стосувалась уже безпосередньо споживчої кооперації УРСР¹³.

Ще одну значну групу джерел становлять періодичні видання, як-от: економічні фахові журнали й центральні та регіональні газети. Укоопспілка в досліджуваний період, на жаль, на відміну від аналогічних кооперативних об'єднань радянських республік (Казахстан, Естонія), не мала власного періодичного видання. Саме тому, насамперед, слід згадати видання Центроспілки журнал «Советская потребительская кооперация», що виходив 12 разів на рік, починаючи з 1957 р. Саме в ньому публікувались усі актуальні на той час зміни в радянському законодавстві щодо діяльності споживчої кооперації, рішення й постанови з'їздів уповноважених споживчої кооперації, практичні поради (юридичні та організаційні) для кооперативних працівників, інтерв'ю із передовиками кооперативної торгівлі чи виробництва, репортажі з регіонів тощо.

Статті з кооперативної тематики регулярно публікувались у різноманітних радянських газетах. Найбільшою кількістю таких публікацій зазвичай відзначалися газети, тематично пов'язані із селом, наприклад: «Колгоспник України», «Колгоспне село» та «Сільські вісті». Однак вряди-годи життя та будні кооперативної торгівлі висвітлювали й центральні газети, такі як «Правда України» та ін. Не оминали кооперативну тематику у своїх публікаціях обласні та районні газети. Зокрема, говорячи про Чернігівщину, ми можемо назвати: «Прапор комунізму», «Деснянську правду» та «Під прапором Леніна». Найбільша кількість тематичних публікацій у періодичних виданнях виходила до міжнародного дня кооперації (відзначається щорічно в першу суботу липня). У центральних газетах, цього дня чи напередодні, зазвичай з'являлися «звітно-урочисті» статті керівників Укоопспілки, у регіональних – відповідно керівництва споживчої кооперації району чи області.

Не можна оминати такої групи джерел, як мемуари, промови та спогади радянських партійних діячів. Наприклад, можна згадати спогади та промови П. Шелеста, О. Косигіна, М. Горбачова, Я. Погребняка, В. Врублевського¹⁴. Частина цих політичних діячів прямо чи опосередковано були пов'язані із діяльністю споживчої кооперації. Так, багаторічний керівник радянського уряду О. Косигін довгий час працював у системі споживчої кооперації, а член ЦК КПУ Я. Погребняк за розподілом обов'язків у Політбюро курував питан-

⁹ Справочник продавца и заведующего магазином потребительского общества и райпотребсоюза / Сост. Ш. Опельбаум, С. Сиденко. Львов, 1959. 496 с.; Аганин М., Барчук И., Смирнов В. Справочник заготовителя потребительской кооперации. Москва: Экономика, 1976. 199 с.; Бучкин Б., Левицкий М., Стефаненков П., Тарасевич Л. Справочник кооператора. Москва: Экономика, 1970. 374 с.

¹⁰ Кооперативный городской продовольственный магазин / За общ. ред. Конко В. Москва, 1948. 239 с.

¹¹ Гликин Я. Как оформить материалы для передачи их органам расследования и суда. Изд-во Центросоюза, 1961. 79 с.

¹² Баев Н., Жердецкая Г., Уразова Л. Потребительская кооперация СССР в едином народнохозяйственном комплексе страны: [Аннотированная тематика лекций]. Москва: Знание РСФСР, 1986. 40 с.; Раицкий К. Проблемы совершенствования хозяйственного расчета в потребительской кооперации: лекции [для студентов эконом. ф-та]. Москва: Московский кооперативный институт, 1978. 65 с.; Супотницкий Н. Потребительская кооперация СССР: опыт и резервы. Москва: Знание, 1983. 63 с.

¹³ Калашник А. Кооперативна торгівля Української РСР та її значення в поліпшенні добробуту сільського населення. Київ: Товариство Знання Української РСР, 1972. 19 с.; Його ж. Потребительская кооперация и продовольственная программа. Киев: Общество Знание Украинской ССР, 1982. 13 с.

¹⁴ Врублевский В. Володимир Щербинський: правда і вигадки: нотатки помічника: спогади, документи, чутки, легенди, факти. Київ: Довіра, 1993. 254 с.; Косыгин А. Избранные речи и статьи. Москва: Политиздат, 1974. 783 с.; Погребняк Я. Развитой социализм: экономика и народное благосостояние. Киев: Изд-во политической литературы Украины, 1985. 262 с.; Шелест П. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. Москва: Центрполиграф, 2016. 900 с.

ня торгівлі й кооперації. Спогади партійних і державних діячів, що з'явилися після краху радянської імперії, незважаючи на неминучу суб'єктивність авторського погляду та самовиправдовувальну інтонацію, усе ж дозволили побачити приховану сторону прийняття економіко-політичних рішень, що впливали зокрема й на діяльність споживчої кооперації Української РСР.

Цікаві свідчення про діяльність споживчої кооперації, переважно торгівлі, зустрічаємо в краєзнавчих працях, присвячених історії якогось конкретного сільського населеного пункту. В останні десятиліття як дослідники-аматори, так і професійні науковці видають ґрунтовні краєзнавчі дослідження, присвячені зазвичай їхній малій батьківщині. Зокрема, такі свідчення є в краєзнавчих працях О. Голованової, В. Борисенко, М. Тимошика, О. Дорогінської¹⁵.

Отже, основну групу досліджуваної тематики складають архівні, неопубліковані документи, переважна більшість яких жодного разу не використовувалася для історичних досліджень. Окрім того, значна частина опублікованих матеріалів та документів, як-от: статистичні збірники, періодика, навчально-інструкційна література, спогади та промови представників влади за умови критичного аналізу – дозволяють усебічно розкрити тему. Органічно доповнюють джерельну базу усні свідчення сучасників епохи. У цілому означена джерельна база є достатньо репрезентативна для повноцінного розкриття місця та ролі споживчої кооперації в суспільно-політичному та соціально-економічному житті УРСР у др. пол. 1940-х – 1980-х рр.

References

- Borysenko, V. (2014). *Kultura povsiakdennia sela Khyzhyntsi (1950–1960-i rr.)* [Everyday culture of Khyzhyntsi village]. Kyiv, Ukraine.
- Dorohinska, O. (2010). *Tereshkivka – nadiinyi mii pryhal: istoryko-kraieznachnyi narys* [Tereshkivka is my reliable mooring: historical and local history essay]. Nizhyn, Ukraine.
- Dorohinska, O. (2017). *Mizh Baboiu i Halkoiu abo na halytskykh prostorakh Sivershchyny: istoryko-kraieznachnyi narys* [Between Baba and Halka or in Galician spaces of Sivershchyna: historical and local history essay]. Nizhyn, Ukraine.
- Holovanova, O. (2014). *Zlynka: vid vytokiv do sohodennia* [Zlynka: from the origins to the present]. Kirovohrad, Ukraine.
- Kalakura, Ya. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo* [Historical source studies]. Kyiv, Ukraine.
- Shelest, P. (2016). *Da ne sudimy budete. Dnevniky i vospominaniya chlena Politbyuro CK KPSS* [May you not be judged. Diaries and memoirs of a Politburo of the CPSU Central Committee member]. Moscow, Russia.
- Rublevskiy, V. (1993). *Volodymyr Shcherbytskyi: pravda i vyhadky: notatky pomichnyka: spohady, dokumenty, chutky, lehendy, fakty* [Volodymyr Shcherbytskyi: truth and fiction: assistant's notes: memories, documents, rumors, legends, facts]. Kyiv, Ukraine.

Сидорович Олександр Сергійович – доктор історичних наук, професор ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут» (вул. Шевченка, 10, м. Ніжин, 16600, Україна).

Sydorovych Oleksandr – doctor of historical sciences, professor of the Separated Subdivision NULESU «Nizhyn agrotechnical institute» (10 Shevchenka str., Nizhyn, 16600, Ukraine).
E-mail: sydorovith@ukr.net

Леміш Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут» (вул. Шевченка, 10, м. Ніжин, 16600, Україна).

Lemish Nataliia – candidate of historical sciences, docent of the Separated Subdivision NULESU «Nizhyn agrotechnical institute» (10 Shevchenka str., Nizhyn, 16600, Ukraine).
E-mail: natalem@ukr.net

THE SOURCE BASE FOR THE STUDY OF CONSUMER COOPERATION OF UKRAINE in the second half of the 1940s – 1980s

The purpose of the publication is to analyze the source base for research of consumer cooperatives of Ukraine in the second half of the 1940s – 1980s. Methodology is based on general scientific principles of objectivity and historicism. The first requires neutrality and impartiality in the consideration of facts and events regardless of the typology and types of sources, the second is the analysis of the subject with taking into account the passage of time, and the determination and regularity of historical processes. Within the general scientific typological method, the array of sources was organized into a structural and logical

¹⁵ Голованова О. Злінка: від витоків до сьогодення. Кіровоград: Поліграф-Сервіс, 2014. 432 с.; Борисенко В. Культура повсякдення с. Хижинці (1950–1960-і рр.). Київ: Дуліби, 2014. 144 с.; Дорогінська О. Між Бабою і Галкою або на галицьких просторах Сіверщини: історико-краєзнавчий нарис. Ніжин: Аспект-Поліграф, 2010. 272 с.

scheme. Critical method we used in the analysis and interpretation of archival unpublished and published documents. **The scientific novelty** of the proposed work is that for the first time in historical literature, the source base of consumer cooperative of the Ukrainian SSR in the second half of the 20th c. is singled out and comprehensively analyzed as a separate phenomenon in socio-political and socio-economic life.

Conclusions prove that the main group of sources of the researched topic make up archival unpublished documents, the vast majority of which have never been used for historical research. In addition, a significant part of published materials and documents, such as: statistical collections, periodicals, educational and instructional literature, memoirs and speeches of representatives of the authorities under the condition of critical analysis – allow to open the topic comprehensively. Oral testimonies of the era contemporaries organically supplement the source base. In general, the indicated source base is sufficiently representative for the full disclosure of the place and role of the consumer cooperation in the socio-political and socio-economic life of the Ukrainian SSR in the second half of the 1940s – 1980s.

Key words: consumer cooperation, source base, published documents, archival sources, periodical materials.

Дата подання: 25 жовтня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 20 лютого 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Сидорович, О., Леміш, Н. Джерельна база дослідження споживчої кооперації України в другій половині 1940-х – 1980-х рр. *Сіверянський літопис*. 2025. № 1. С. 224–230. DOI: 10.58407/litopis.250120.

Цитування за стандартом APA

Sydorovych, O., Lemish, N. (2025). Dzherelna baza doslidzhennia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy v druhii polovyni 1940-kh – 1980-kh rr. [The source base for the study of consumer cooperation of Ukraine in the second half of the 1940s – 1980s]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 224–230. DOI: 10.58407/litopis.250120.

